

РОБОТА НАД ПІДВИЩЕННЯМ РІВНЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ УЧНІВ

Тетяна СИМОНЕНКОВА,
доцент кафедри методики української мови і літератури
Національного педагогічного університету
ім. М.П. Драгоманова

УДК 372.8:811.161.2

Анотація. У статті розглядаються основні аспекти роботи з формування навичок культури мовлення учнів ЗНЗ, подано вправи і завдання, спрямовані на формування культури мовлення.

Ключові слова: мовленнєва компетенція, культура мовлення, норми української літературної мови, інтонаційно-експресивні засоби, евфонічні засоби, ситуативні вправи.

Українська мова є своєрідним духовним кодом, національним кодом, завдяки якому реалізується об'єднання всіх громадян держави незалежно від їх національності. Головним завданням мовної освіти згідно з концепцією [1] повинні стати виховання культури, інтелекту, а також розвиток повноцінних мовленнєвих здібностей дитини в процесі розв'язання нею життєвих проблем. Культурологічний підхід до мовної освіти продиктований тим, що престижність будь-якої нації визначається рівнем її культури, а остання — культурою мови, яка є формою збереження і творення національної духовності й культури. Аксіомою є думка: знати мову — ще не означає володіти нею. На жаль, сучасна практика навчання в школі дає підставу для висновку, що нерідко словесники навчають мови, але не вчать володіти нею, орієнтуватися в різних мовленнєвих ситуаціях. У багатьох наукових доробках методистами підкреслюється важливість опанування учнями такого розділу мовознавства, як культура мови. З культурою мови пов'язують насамперед уміння правильно говорити й писати, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та умов спілкування. З огляду на чинні програми з української мови передбачається опанування школярами усної та письмової форм української літературної мови. Важливим є те, що формуванню комунікативної компетенції учнів сприятиме вдосконалення мовленнєвих умінь, розвиток логічного мислення, вироблення навичок аргументованого висловлювання думки. Безперечно, саме сформована належним чином комунікативна компетентність позитивно впливатиме на рівень володіння мовою, міцність, системність опанування знаннями з мови, вироблення навичок контролювати доцільність, правильність власної мовленнєвої діяльності. Одним із чинників впливу на формування навичок культури мовлення учнів є оволодіння нормами української літературної мови, а саме: лексичними (уживання слів у властивому їм значенні); граматичними (правильне творення і вживання слів та їх форм, правильна побудова словосполучень та речень); стилістичними (уживання мовних засобів відповідно до стилю мовлення); орфоепічними

(правильна вимова звуків, правильне наголошування слів); орфографічними (правильний запис слів); пунктуаційними (правильна розстановка розділових знаків). Прагнення особистості до вдосконалення свого мовлення є вагомим показником її загального культурного рівня, свідченням культури думки. Схвальною є теза, що гарним мовцем можна стати за умови врахування таких показників: вироблення читацьких інтересів учнів; мовного чуття особистості (наслідування мовленнєвих зразків майстрів слова, культурних діячів, учителя-словесника); робота зі словниками різних типів; формування навичок критичного сприйняття мовлення оточуючих, власних висловлювань (редагування текстів, речень). Слід зазначити, що науковці основними ознаками культури мовлення вважають: правильність, точність, чистоту, багатство, різноманітність, виразність, доречність.

Незаперечним є факт, що саме вчитель, його ерудиція, професійна майстерність, загальна культура значною мірою впливає на формування особистості школяра. Культура мовлення набувається дитиною лише у процесі спілкування. А звідси — великі вимоги до якості мовлення педагога, аби бути своєрідним взірцем для своїх вихованців у спілкуванні.

Прикро, що практика навчання мови в школі нерідко засвідчує епізодичність, фрагментарність, безсистемність роботи з вироблення навичок культури мовлення. Актуальним на сьогодні є питання не лише мовного етикету вчителя, а й питання його мовного стилю. Цей стиль характеризується передусім бездоганим володінням нормами української літературної мови і (що має неабияке значення) позамовними засобами спілкування — міміка, жести, темп мовлення, паузація, модулювання голосом. Саме дотримання цих вимог слугуватиме виробленню у дітей певного еталону спілкування.

Мета статті — висвітлити шляхи організації діяльності учнів над піднесенням рівня культури слова щодо позитивного впливу на якість їхнього мовлення. Сучасна методика і практика роботи з вироблення навичок культури мовлення базується на таких основних принципах: загальнодидактичних (принцип національного виховання у процесі навчання; зв'язок із практикою; свідомість та активність; науковість і доступність; принцип колективного навчання, особистісного підходу тощо); специфічних (принцип органічного зв'язку розвитку культури мови і мислення; принцип виховання інтересу до високої культури слова; увага до матерії слова; взаємозв'язок між усним і писемним мовленням; розвиток мовного чуття; реалізація міжрівневих мовних зв'язків — на рівні граматики, лексикології, стилістики, орфоепії, пунктуації тощо. Навчальний процес передбачає органічне поєд-

нання педагогічних принципів, професіоналізм їх застосування.

Вагомого значення набуває і проблема ефективного добору засобів навчання з метою вироблення навичок культури мовлення. Формування комунікативної компетентності учнів не може бути реалізованим без належної уваги щодо питання культури слова. У ході навчання мови словесник не повинен ігнорувати інтонаційно-експресивні засоби мовлення. Вагома роль у мовному спілкуванні належить дотриманню вимовних норм, доречного добору слів, правильній побудові речень. Але й не менш важливим є питання ритмомелодики (інтонування) мовлення. Як зазначають науковці, інтонація — це ритмомелодійний лад мови, послідовна зміна висоти тону, сили й часу звучання голосу, що відбиває інтелектуальний та емоційно-вольовий зміст мовлення [2]. Аналіз наукових праць дає підстави для висновку, що інтонаційно правильним слід вважати таке мовлення, ритмомелодійна структура якого повністю відповідає основному змістові висловлювання, його граматичній структурі, логіці, ситуації мовлення і якнайповніше доносить зміст висловлювання до слухача.

Загальновизнано, що природі української мови притаманна висока евфонічність, приємний акустичний лад. Очевидною є необхідність розгляду на заняттях евфонічних засобів мови. Правомірним є те, що оволодіння цими засобами позитивно впливатиме на рівень культури усного мовлення школяра. Мовленню кожної людини властива певна евфонія, що залежить насамперед від евфонічної природи мови, якою вона спілкується, а також від уміння користуватися потенційними можливостями милозвучності цієї мови. Словесники повинні враховувати усі чинники, що сприяють красі звучання мови. Передусім це такі евфонічні засоби мови, як чергування звуків: прийменників *-у, в; -з, зі, із*; сполучників *-і, й*. Значну роль в евфонічній структурі мовлення відіграє чергування паралельних форм *-би, б, -же, ж, від — од, ти -ть*. Ритмомелодійний малюнок висловлювань буде далеко не бездоганим, якщо повторюватимуться однакові склади, наприклад: *дівчина на нашому зібранні; побачили лихого господаря* тощо.

Бути цікавим співрозмовником — це не означає лише змістову наповненість висловлювань. Слід застосовувати у своєму мовленні і певні засоби його увиразнення: епітети, метафори, порівняння, перифраз, антитезу, повтор. Методисти підкреслюють важливість позбавлення учнівського мовлення певних штампів, стандартів (трафаретних висловів), канцеляризмів (усталених зворотів офіційно-ділової мови).

Окрім застосування принципів та засобів навчання мови, істотним є питання ефективного добору вправ на уроці, що сприятимуть виробленню навичок культури мовлення. Практика переконує у важливості використання з цією метою таких видів вправ: лексико-фразеологічних (добір семантичного ряду слів, робота над синонімами, антонімами, порівняннями, фразеологізмами, словами, ужитими у переносному значенні); орфоепічних вправ (сприяють засвоєнню норм вимови, наголошування, інтонації); вправи з вироблення навичок монологічного, діалогічного мовлення (складання ліричних етюдів; вправи ситуативного характеру, вправи з використанням дидактичної гри; редагуванням речень, текстів; взаєморецензування; вправи

проблемно-пошукового характеру, нові форми диктантів — акцентологічний, асоціативний, авторський, програмований; складання діалогів, різних видів описів тощо).

Зазначимо, що важливими є і вправи, які принагідно сприятимуть розвитку навичок культури мовлення. Учені наголошують на необхідності використання таких видів вправ: 1) аналітичних (виділення слів із контексту, їх вимова, лексичний, структурний чи звуко-буквений аналіз слова); 2) аналітико-синтетичних (виділення фонем, їх характеристика, добір відповідного правила вимови, практичне застосування правил вимови); 3) синтетичних (граматичний розбір, усний чи письмовий виклад мовного матеріалу з певним узагальненням, систематизацією, висновками). Добір вправ і завдань обов'язково повинен бути підпорядкований загальній меті — вироблення навичок культури мовлення школярів.

Вважаємо за доречне ще раз зацентувати увагу на важливості впровадження у навчальний процес системи вправ і завдань на визначення емоційного забарвлення висловлювань, розвиток умінь правильно інтонувати речення, усвідомлювати значення темпу мовлення, гучності голосу, тону висловлювання. Позитивно позначатиметься на вирішенні проблеми дослідження і робота над виробленням навичок виразного читання, чуття мови, осмислення норм української літературної мови.

Пропонуємо систему вправ і завдань із розділів «Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія», апробовану в школах України. Ця система значною мірою, як засвідчує практика навчання, реалізує проблему формування комунікативної компетентності учнів, сприяє виробленню навичок культури мовлення.

Вправа 1. Прочитайте. Чому роздуми письменника хвилюють нас, над чим змушують замислитись? Як ви гадаєте, чому навіть в окремих звуках слова Україна бринить певна мелодія? Прокоментуйте зміст другого речення.

Україна

Україна... В одних лише звуках цього слова і для нашого вуха і навіть для вуха чужинців бринить ціла музика смутку і жалю...

Україна — країна смутку і краси, країна, де найбільше люблять волю і найменше мають її, країна гарячої любові до народу і чорної його зради, довгої, вікової героїчної боротьби за волю, в результаті якої — велетенське кладовище: високі в степу могили, руїни та прекрасна на весь світ, безіменна, невідомо коли і ким складена пісня... (За С. Васильченком).

● Від слів *слова, світ, краси, степу, жалю* утворіть якнайбільше інших слів, які різнилися б лише одним звуком — голосним чи приголосним. Як змінилося лексичне значення цих слів? Запишіть їх.

Вправа 2. Виразно прочитайте текст. Звідки походить назва Україна? Чому у тексті це слово пишеться як з великої, так і з малої літери? Чи є у першому реченні всі 6 голосних звуків української мови? Вимовте їх та подайте у звуковому записі.

*Слово Україна вживалося ще за часів Київської Русі. Ним називали всяку прикордонну місцевість, крайні землі. **Україною** в розумінні прикордонної території звався наш край і в часи польсько-литовського панування. Та вже тоді, в добу **героїчної** бороть-*

би нашого народу проти польсько-литовських магнатів і татарських орд, слово Україна стало власним ім'ям. Воно **згадується** у давніх **піснях** і **думах** (А. Матвієнко).

● Прочитайте виділені слова, чітко артикулюючи звуки. Зробіть звуковий запис цих слів. Назвіть голосні звуки.

Вправа 3. Пригадайте, що ви читали про культуру стародавніх цивілізацій, їх писемність. Прочитайте текст. Які картини малює ваша уява? Перекажіть інформацію, яка викликала у вас особливий інтерес.

З глибини тисячоліть

У найвизначніших музеях світу зберігаються дивні сувої з тоненького незнайомого нам матеріалу. Коли такий сувій розгорнути, побачимо рядки химерного* ієрогліфічного письма. Ці сувої — найдавніші книги, так звані папіруси. Найдавніший відомий нам папірус має 40,5 метра довжини. Єгипетські папіруси, писані тисячі років тому, донесли до нас багато відомостей про одну з найдавніших цивілізацій. Крім повчань фараонів, віщувань мудреців, казок, папіруси зберегли для пізніших народів незбагненні дані — розв'язання задач з вищої математики, астрономічні обчислення, відомості з медицини, географії тощо... (З книги «Живе слово»).

* Химерний — незвичайний, чудернацький.

● Випишіть із тексту слова, які мають розбіжність між звуковим і буквеним складом. Поясніть цю невідповідність.

Вправа 4. Уявіть ситуацію. Ви повинні вирішити суперечку між другокласниками, які ніяк не можуть знайти у своїх записах «порушників» українського алфавіту. Допоможіть дітлахам з'ясувати, чи правильно вони записали слова за алфавітом. Чи немає, часом, серед їхніх записів слів-«порушників» алфавіту?

Агрус, авокадо, барбарис, банан, картопля, ліщина, мальва, малина, пальма, рута, соняшник, слива, урюк, троянда, черешня, яблуна.

● Обгрунтуйте свій варіант запису слів і зафіксуйте його у зошиті.

Вправа 5. Уявіть себе екскурсоводом історичного музею або музею історії книги. Яку тему ви обрали б для своєї екскурсії? Скористайтеся текстами попередніх вправ. Слідкуйте за своєю дикцією. Отож, екскурсія розпочалась...

Вправа 6. Прочитайте вірш, вслуховуючись у його звучання. Які звуки повторюються у ньому і яке враження це допомагає створити?

Україні

...Коли грозе далеч неокрая
У передгроззі дикім і німі,
Я твоім ім'ям благословляю,
Проклинаю іменем твоім.
Коли мечами злоба небо крає
І крушить твою вроду вікову,
Я тоді з твоім ім'ям вмираю
І в твоєму імені живу!

В. Симоненко

Вправа 7. «Розсипалися» слова. Зберіть їх — допоможіть буквам знову зустрітися і «відбудувати» слова. Запишіть їх і поясніть лексичне значення. Складіть речення з утвореними словами.

- 1) є, р, і, о, ф, л, г, і;
- 2) о, м, ь, н, с, и;

3) т, и, с, і, о, л, п;

4) р, і, л, т, а, е;

5) л, и, т, н, с, і, ь, е, о, ц;

6) п, а, м, я, т, к, а;

7) с, п, д, ц, н, а, и, е.

Вправа 8. Уявіть себе дитячим поетом. Ви складете вірш-смішинку. У вашій творчій лабораторії є певні пари слів для рими. Прочитайте їх уголос. Чи впливає звуковий склад слів на їх значення? Поясніть.

Гірка мишка мити зірка кит лис молодець

Нірка кішка лити дірка кит лис холодець

Вправа 9. Прочитайте текст. Завдяки чому створюється відчуття ніжності, спокою, замилювання. Поміркуйте над думкою автора про те, що з певної кількості звуків можна утворити велику кількість нових слів. Як ви це розумієте?

Першими до нас приходять звуки слова. З колісковою материнською піснею, тихою казкою. І ми белькочемо спочатку самі лише звуки, які згодом перетворюються у слова: *мама, тато, баба, киця*. Які дивні двоскладові слова! А потім наші знання із словесності поширюються. Дитина зіп'ялась на ноги, почала вимовляти все нові й нові звуки, складати з них десятки нових слів. І яких звучних і красивих. *Сонечко, квітка, казка, пісня, хліб, сіль, вода, трава*. Із кожним словом світ ширшає, розкриває свої принадли обрії... (За І. Цюпою).

Вправа 10. Випишіть з тексту попередньої вправи слова, які особливо подобаються авторові своїм звучанням. Подумайте, у чому полягає краса їх звучання. А які слова з тексту подобаються вам? Складіть із ними речення та запишіть.

Вправа 11. Уважно прочитайте текст пізнавального характеру та перекажіть його. Яка інформація викликала у вас особливий інтерес? Випишіть у зошити «портрети» окремих звуків.

Наприклад: [р] — різкий, могутній, грубий.

Цікаво, що звуки допомагають створити певні враження від почутого. Яке є враження справляє на нас той чи інший звук? Дослідники встановили, що [а] дає відчуття величі, яскравості, простору; [е, и, о, у, і] — співучості, легкості, краси, мелодійності; [л, м, н, й] — плавності, радості, дзвінкості; м'які приголосні — ніжності, теплоти, ласки; [р] — різкості, могутності, грубості; [з, с, ж, ч, ш, ц] — темноти, шуму, свисту; [ф] — суму, слабкості, тьмяності. ...У деяких словах можна почути звуки, що відтворюють голоси природи — це звуконаслідувальні слова.

Не варто забувати про те, що дібрані слова з певними голосними і приголосними звуками можуть відчутно вплинути на смисл і настрій висловлювання (З кн. «Фонетика — це цікаво»).

Вправа 12. Якби вам запропонували дібрати музичний супровід до фільму про море, яку б музику ви запропонували б до умовних «кадрів» фільму? Виразно прочитайте текст і скажіть, як вплинуло звукове оформлення тексту на ваше рішення.

Сонце припікало наче влітку. Море ледве дихало. Воно спокійне, заколихане синявою й гарячим сонячним промінням. Все віщувало чудову годину.

Раптом дмухнув вітер і погнав на берег високі бурюни. Удалині загуркотіло, наче далекі гарматні постріли. Море заревло, запінилось, закипіло. Гуркіт наближався. Над головою струснулося небо. Грім

упав на тім'я важким чавунним молотом. Хлинула злива (О. Донченко).

● Перепишіть текст, виділяючи у кожному абзаці букви на позначення звуків, що особливо часто повторюються. Які враження вони підсилюють?

Вправа 13. Спробуйте здійснити всі можливі поєднання поданих звуків [к], [т], [і], [к], [б], [у]. Чи всі ці поєднання будуть словами? Чому?

Вправа 14. Прочитайте скоромовку, вимовляючи її якомога швидше. На яких словах можна «спіткнутися» і чому? Поясніть лексичне значення і звукове оформлення цих слів.

Чи то лис, чи то ліс,
 Чи то кинь, чи то кінь,
 Чи то кит, чи то кіт —
 Звуки плутати не слід.
 Обережно хитрий лис
 До нори вечерю ніс.
 Біг додому лісом лис,
 Шелестів над лісом ліс.

Л. Андрієнко

Вправа 15. Змінюючи один звук, позначений виділеною буквою, утворіть від поданих слів назви: 1) свійських тварин і звірів; 2) дерев; 3) різних птахів.

1. Гілка, ротик, кут, казан, тінь, лава.
2. Лапка, клин, м'яз, бік, куб.
3. Лайка, морока, осел, корона, крок, вулик.

Вправа 16. Здійсніть експеримент: зробіть звуковий запис лише голосних звуків, які наявні у цих прислів'ях, порахуйте їх. Який із голосних «посів» перше місце? А останнє?

1. Зробив діло — гуляй сімло.
2. Правду в приказках шукай.
3. Хто людей питає, той розум має.
4. Восени й горобець багатий.

Вправа 17. Прочитайте в ролях жарти на тему шкільного життя, чітко артикулюючи звуки. Скажіть, що саме викликає у вас посмішку. Назвіть спочатку голосні, а потім приголосні звуки у цих текстах.

Учитель до учня:

1. — Думаю, сьогодні тобі ставлю двійку востаннє!

— А що, більше питати мене не будете?

2. — От якби-то екзамени та складали на Місяці.
 — А чому?

— Бо там усі предмети в шість разів легші!

3. — Ти правильно розв'язав задачу. А як це перевірити?

— Ви ж самі, Іване Петровичу, сказали, що правильно.

● Поясніть розділові знаки при діалозі й затранскрибуйте першу усмішку.

Вправа 18. Уявіть себе відомим художником. Ви готуетесь до вернісажу. Розкажіть, які картини будуть представлені на вашій виставці, стисло опишіть їх.

Вправа 19. Прочитайте лінгвістичну казочку-мініатюру. До якого стилю належить текст казки? Спробуйте впізнати героїв.

Зустрілися два звуки і розговорились.

— Ти хто?

— Приголосний звук.

— І я приголосний. Може ми близнюки?

— У мене в характеристиці написано, що я глухий, м'який. А в тебе?

— Та і я маю таку характеристику.

— А ще про мене кажуть, що у мене є пара [д'].

— Та ні! У мене зовсім інша пара — [з'].

— Отож, ми різні, — зробили звуки висновок і розійшлися у різні боки. А як звучать один одного не запитали.

А ви здогадалися, які це звуки?

● Відшукайте у словнику по три багатоскладові слова, у яких були б наші казкові герої. Розбийте ці слова на склади.

Вправа 20. Прочитайте текст, чітко вимовляючи звуки. Чим уславили українську землю доньки Ярослава Мудрого? Яке речення тексту містить основну думку?

Духовний скарб

1049 року Анна Ярославна вінчалася з французьким королем Генріхом I. На цю землю вона принесла книжки та палку любов до науки. В угорських літописах розповідається ще про одну доньку Ярослава Мудрого — Анастасію. Вона теж принесла з собою на береги Дунаю любов до науки і знань. У мелодійних сагах* норвезької землі збереглася пам'ять про третю дочку князя Ярослава, яка стала дружиною короля Гаральда Сміливого. На сувору землю північної країни вона принесла спокій, добро й книжну мудрість.

Справді, найбільше багатство людей — їхній духовний скарб.

* Сага — сказання.

● Як ви гадаєте, чи сприяє мелодійності мовлення вільний наголос у словах тексту. Усно визначте наголоси у словах.

Вправа 21. Розіграйте діалоги на тему: «Страви, які мені смакують», уживаючи такі словосполучення: *смаченько попоїсти, пригощається за обідом, корисні страви, поживний салат, запечений у духовці, ідкий перець, сливовий сік, грушевий напій, солодощі на десерт, смакувати цукерками, ласувати тістечками (тістечком)*. Запам'ятайте наголоси у цих словах. Спробуйте переконати свого співрозмовника, що вам справді смачно.

Вправа 22. Виконайте завдання з елементами гри. Визначте наголос у кожному слові окремої групи. Скажіть, чи не «заблукало» часом «зайве» слово в кожному з рядків? Знайдіть це слово. Чому ви вважаєте, що воно «зайве»? Зверте із словником наголосів.

1. Кенгуру, пелікан, осел, заєць.

2. Тринадцять, одинадцять, шістдесят, чотирнадцять.

3. Зелений, синій, красний, завдання.

4. Львів, Донецьк, Полтава, Ірпінь.

5. Читання, навчання, запитання, разом.

6. Виразний, комбайнер, єднання, загадка.

● Випишіть слова, у наголошенні яких ви припустилися помилки. Поставте наголос у цих словах і запам'ятайте.

Вправа 23. Уявіть ситуацію. До вас звертається тележурналіст із запитанням: «Чи можна вважати, що найбільше багатство людини — її духовний скарб?» Ви намагаєтеся висловитися... Поділіться своїми міркуваннями. Уживайте слова *найважливіше, насамперед, зовсім, неабияке, легкий*. Зверніть увагу на наголоси у цих словах і запам'ятайте їх.

Вправа 24. Чи задумувалися ви над тим, яке відношення до поезії має фонетика? Прочитайте текст і спробуйте пояснити це.

Вам неодноразово доводилося чути слова рима, ритм. Ви пам'ятаєте, що **рима** — це повтор звуку у кожному віршованому рядку. Але щоб вірш став віршем, крім рими необхідний ще ритм. **Ритм** створюється чергуванням наголошених і ненаголошених складів у кожному віршованому рядку, до того ж складів у рядку повинна бути однакова кількість.

Вправа 25. Прочитайте текст спочатку про себе, зберігаючи паузи і логічні наголоси. Подумайте над ним. Чому образ народної художниці Катерини Білокур викликає силу почуттів у нас? У якому тоні слід читати цей текст? Позначте у тексті слова, які слід виділяти логічним наголосом.

Чарівниця

Звідси, з Полтавської Богданівки, з біленької селянської хати, рушила у великі світи творчість народної художниці Катерини Білокур.

Спершу її картини побачила Полтава, потім Київ, Москва, з'явилися вони і в Парижі: біля них товпилися відвідувачі на міжнародних виставках. Люди збуджено запитували: «Хто ж авторка цих незвичайних полотен?» У її картинах відчувалась якась магічна сила, фантастична краса. Звідки така яскрава уява у простій українській жінки?

А дочка України, Катерина Білокур, вразивши усіх силою своїх картин, мовби розповідала світові, який талановитий її народ (За О. Гончаром).

● Перепишіть останній абзац тексту та поставте словесний наголос у словах. Чи є у тексті слово, близьке за значенням до слова картина? Зробіть письмовий фонетичний розбір слова селянський.

Вправа 26. Прочитайте слова, схарактеризуйте вимову ненаголошених голосних. Яким способом можна перевірити правопис цих слів?

Дерев'яний, зерно, бензин, зупинити, очерет, пекти, мерехтливо, звичайно, кишеня, пшениця, тоненько, гречаний, справедливий, голубка, вимпел, вітер, човен, берег.

● Складіть 3 речення з останніми трьома словами.

Вправа 27. Прочитайте речення. Чи помітили ви особливість вимови приголосних звуків у виділених словах? Вимовте виразно ці звуки. Зробіть звуковий запис цих слів.

1. Жоржини квітнуть жовтим цвітом, кружляють **бджоли** біля них (Н. Забіла). 2. **Дзвенить** весна, і сонце сяє, і киди промені-мечі (П. Мостовий). 3. Гуси гучно **гелготали**, горобці зерно клювали (О. Кононенко). 4. **Фламінго** на косу летить, **фазан** на дереві сидить (Олександр Олесь). 5. Вплив кит на середину, хвилям **кит** підставив спину (О. Колінчук).

Вправа 28. Чи задумувалися ви коли-небудь над тим, що таке душа людини? Прочитайте текст про себе, подумайте над кожним словом, кожним рядком. Про що цей текст, яка його основна думка? Прочитайте його вголос, дотримуючись вимовних норм.

Дивною є жива душа людини! Вона боїться **безслідно згинути**. Як людській душі потрібен довірливий **погляд** і ласкаве й добре слово, **чиясь** віра в неї, яка окрилює, підносить настрій, **зсуває із плечей тягар розпачу**, вселяє упевненість, що життя минає не даремно, що воно когось захищає, збагачує, когось освітить **дорогу**. І що хтось невідомий і далекий тобі колись **мовчки схилить** у шанобі **голову**... І скаже:

— То була Людина.

● Скажіть, у чому полягає особливість вимови приголосних звуків у виділених словах. Зробіть звуковий запис цих слів. Назвіть слова з орфограмами «Букви на позначення звуків, що уподібнюються».

Вправа 29. Уявіть, що до вас звертається тележурналіст із запитанням: Що на ваш розсуд означає бути гостинним? Дайте відповідь уявному журналістові. Скористайтеся поданими словосполученнями, зверніть увагу на вимову звуків [г] і [ґ].

Гостинність господарів, затишна господа, гречна газдиня, шановний гість, щиросердний гостинець, велика ганьба.

Вправа 30. Прочитайте і подумайте, яке зауваження могла отримати п'ятикласниця під час вимови звуків у поданих словах?

Джерельна — підживляти, з'їжджений — віджимати, дзвякати — підземний, дзеркало — надзвичайний, кукурудза — відзивати, нагороджений — переджовтнева, дзвін — відзначати, насаджений — підживлювати.

Вправа 31. Розіграйте діалоги — візьміть один з одного інтерв'ю* на тему «Бути милосердним. Що це означає для мене?» Скористайтеся словами: добротність, чуйність, допомогти, щирість, легко, зайжджати, хліб, безсилий, мороз. Укажіть на особливість вимови приголосних у цих словах.

● Запишіть відповіді на магнітофонну стрічку. Чи задоволені ви своїми висловлюваннями, вимовою?

* Інтерв'ю — розмова журналіста з певною особою.

Вправа 32. Уявіть себе в ролі вчителя: ви перевіряєте словниковий диктант. Виправте помилки, запишіть слова правильно. Як вимовляються сумнівні приголосні звуки у словах?

Вокзал, прибігти, блиський, різка, мерехтіння, різьба, фудбол, рюгзак, екзамен, екзаменувати, присьба, полехкість, діхтяр, хотьба, косьба, ягітка, тягати, будка, сціпити, вирахти, рубка, ріткість, швитко, сторож, тяхти.

● Зробіть усний фонетичний аналіз слів *полегкість, мерехтіння*.

Вправа 33. Уявіть ситуацію: ви проводите екскурсію по старовинному Києву... Прочитайте текст, орієнтуючись на уявних туристів-слухачів; пам'ятайте про темп мовлення і дикцію. Які засоби милозвучності зустрічаються у поданому тексті?

Ось уже понад 15 століть височіє на дніпровських схилах золотoverхий Київ... Софія Київська і Золоті ворота княжого міста, Видубицький монастир і Києво-Печерська лавра із залишками Успенського собору, старовинний Поділ і сивочолий Борисфен-Дніпро — все це духовні символи національної історії та культури, без яких не мислиться українська земля і шлях її народу в майбутнє (Р. Радішевський).

Анотація. В статті розглядаються основні аспекти роботи относительно формування культури речі учасників ОУЗ, представлено упрощення і завдання, направленні на формування культури речі.

Ключевые слова: речева компетенція, культура речі, норми українського літературного мовлення, інтонаційно-експресивні засоби, звфонічні засоби, ситуативні упрощення.

Література

1. Концепція шкільної мовної освіти національних меншин в Україні // Вісник АПН України: Педагогіка і психологія. — 1995. — № 3.
2. Борисюк І.В. Інтонація як мовний засіб вираження думки. — К.: Наукова думка, 1975.
3. Головата Л. Мовленнєвий розвиток учнів на аспектичних уроках // Дивослово, 2003. — № 3.
4. Дорошенко С.І. Вчимося говорити правильно і гарно // Вивчаємо українську мову та літературу, 2003. — № 4.
5. Пентиллюк М.І. Культура мови і стилістика. — К.: Освіта, 1994.
6. Симоненкова Л.М. Вивчення фонетики й орфоєпії в умовах місцевих говорів. — К.: Рад. школа, 1989.
7. Стельмахович М.І. Розвиток усного мовлення на уроках української мови. — К.: Рад. школа, 1976.

МОВЛЕННЄВИЙ АКТ І ТЕКСТ ЯК КОМУНІКАТИВНЕ ВИРАЖЕННЯ КРОС-КУЛЬТУРНОГО ДИСКУРСУ НА УРОЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вікторія ДОРОЗ,
докторант Національного педагогічного
університету ім. М.П. Драгоманова

УДК 81'246.2:152.32

Анотація. У статті зосереджено увагу на особливостях і значенні мовленнєвого акту й тексту як комунікативному вираженні крос-культурного дискурсу на уроці української мови; розглянуто типологію текстів за метою їх використання під час навчання учнів-білінгвів української мови як спорідненої.

Ключові слова: мовленнєвий акт, текст, крос-культурний дискурс, учні-білінгви, споріднена мова.

Головним завданням мовної освіти є створення умов для всебічного розвитку людини, здатної виявляти оригінальність мислення, вільно, в індивідуальній мовленнєвій формі висловлювати власну громадянську позицію, творчо і нестандартно розв'язувати життєві ситуації. Тому важливою складовою розвитку мовної особистості є формування монологічного мовлення учнів загальноосвітніх шкіл, зокрема, умінь створювати тексти різних типів, стилів і жанрів.

Наші дослідження в аспекті крос-культурного навчання учнів-білінгвів української мови показали, що одним із недоліків практичної методики створення усних і письмових висловлювань є нерівномірною увагою вчителів-практиків до різних етапів створення тексту й участі в усному мовленнєвому акті, в якому представник певної національної спільноти має виконувати роль посередника між українською й рідною культурами, попереджуючи і долаючи міжкультурні непорозуміння, дотримуючись загальноприйнятих норм соціальної поведінки. Важливість цієї проблеми у світлі вимог до підготовки національно свідомої, духовно багатой, вторинної мовної особистості та відсутність у сучасній лінгводидактиці досліджень, спрямованих на формування в учнів національних спільнот умінь контролювати і вдосконалювати власне усне й письмове мовлення, і визначають актуальність проблеми, що висвітлюється в поданій статті.

На межі ХХ-ХХІ ст. лінгвісти й лінгводидакти зосередили свою увагу на динамічному вивченні використання мовних і парамовних засобів, що реалізують індивідуально-особистісний, інтенціональний (смісл актуальної спрямованості: потреби, мотиви, цілі), ситуативний аспекти повідомлення. Вивчення науковцями специфіки комунікативної поведінки людей в різних соціальних сферах та особливостей методики формування комунікативної компетентності є на сьогодні одним із домінуючих напрямів досліджень у соціо- і когнітивній лінгвістиці, лінгвокультурології, аксіологічній лінгвістиці, лінгвістичній концептології, дискурсивній лінгвістиці, комунікативній методиці навчання іноземних мов, когнітивній методиці навчання мови, лінгвоконцептоцентричній методиці навчання рідної мови, нарешті, крос-культурному навчанні другої мови.

Головною причиною здійснення міжкультурної комунікації є потреба та мотив, «...виживання, співпраця з іншими людьми, особистісні потреби, підтримка стосунків з іншими людьми, переконання інших діяти або думати певним чином, здійснення влади над іншими людьми (пропаганда), об'єднання спільнот і організацій в одне ціле, отримання і повідомлення інформації, осмислення світу та нашого досвіду в ньому (у що ми віримо, що думаємо про себе, про стосунки з іншими людьми, про те, що є істинним), виявлення творчої натури та уяви» [1]. Потреба і мотив мають значний вплив на ефективність міжкультурної комунікації, яку М. Бергельсон характеризує як «...комунікація, за якої комуніканти з різних культур використовують при прямому контакті спеціальні мовні варіанти та дискурсивні стратегії. Термін «міжкультурна комунікація» відноситься до тих випадків, коли комунікативна компетентність настільки відмінна, що це відображається на комунікативній події» [2].

Р. Дімблбі й Г. Бертон виокремлюють людські потреби в чотири основні групи: особистісні, соціальні, економічні, творчі. Проте, на думку А. Олянич, «...неправильно універсальність потреб людини ставити в